

KULTURMINNEPLAN FOR TVEDESTRAND KOMMUNE

Vedtatt av kommunestyret 15.12.2020

TVEDESTRAND
KOMMUNE

INNHold

1. Innledning	4	5. Hva vil vi med kulturminnene i Tvedestrand	16
2. utfordringer og muligheter i kulturminnearbeidet	5	5.1 Næs Jernverksmuseum	16
2.1 utfordringer fremover	5	5.2 Den gamle bebyggelsen i sentrum	16
3. Aktører og virkemidler	7	5.3 Furøya	20
3.1 Tvedestrand kommune	7	5.4 Uthavner/ kulturmiljøer langs kysten	20
3.2 Næs jernverksmuseum	8	5.5 Kirkene	22
3.3 Regionale og statlige instanser	8	5.6 Marine kulturminner og statlige eiendommer langs kysten	22
3.4 Frivillige organisasjoner	9	5.7 Kulturminner langs vannveier	24
3.4.1 Historielagene	9	5.8 Kulturminner fra 3 kriger	26
3.4.2 Lyngørfjorden kystkultursenter	9	5.9 Landbrukets kulturminner	27
3.4.3 Kystkulturuka	9	5.10 Kulturminner under vann	28
3.4.4 Dypvåg Totaktklubb	9	5.11 Gruvehistorie	28
3.4.5 Lokale velforeninger	10	5.12 Ferdselsveier	28
3.4.6 Landbruksorganisasjonene	10	6. Handlingsplan	30
3.5 Private	10	Vedlegg 1. Viktige årstall i Tvedestrand	32
3.6 Økonomiske virkemidler	10	Vedlegg 2. Liste over områder avsatt til «Hensynsone Bevaring Kulturmiljø» fra kommuneplanen	34
4. Kulturhistorisk oversikt	12		
4.1 Nasjonalt og regionalt viktige kulturminner i Tvedestrand	12		
4.2 Kulturminner fra forskjellige næringsveier	12		
4.2.1 Landbruk	12		
4.2.2 Jernverk og gruvedrift	14		
4.2.3 Skipsfart	15		
4.2.4 Holt Seminar og Holt Skolemuseum	15		

Forsidefoto: Atle Goutbeek

1. INNLEDNING

Denne planen viser omfanget og verdien til kulturminner og kulturmiljøer i kommunen, og hvordan disse kan ivaretas på en god måte.

I vår kommune er det enkeltbygg og bygningsmiljø som er de mest synlige kulturminnene. Det er knapt noen kommune i Norge som har en høyere andel eldre autentisk bebyggelse enn Tvedestrand. Noen av disse kulturmiljøene er av internasjonal verdi, blant annet Lyngør som ble kåret til Europas best bevarte tettsted i 1991.

I tillegg har vi mange flotte områder som er preget av eldre bebyggelse. Disse kulturmiljøene har stor attraksjonsverdi for både fastboende og ferierende. Dessuten skaper de en positiv identitet for både kommunen og innbyggerne. God forvaltning av disse kvalitetene er derfor viktig for å opprettholde kommunens attraktivitet i et langsiktig perspektiv.

Som følge av ansvaret for byggesaker og arealplaner, er kommunen den viktigste offentlige aktøren innen forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer. Det er viktig at både administrasjon og politikere er seg dette bevisst.

Tvedestrand kommune så tidlig verdien av å ta vare på autentiske kulturmiljøer. Verneplanen for Lyngør ble vedtatt allerede i 1978, og det var første gang plan- og bygningsloven ble brukt til å bevare kulturmiljø i Norge.

I våre dager bruker kommunen betydelige beløp på ivaretagelse av bygningsmiljøet på Furøya, kirkene og i sentrum.

Både offentlige og private eiere har en helt avgjørende rolle for ivaretagelsen av de verneverdige bygningene. Det er viktig at de ønsker å ta vare på sine hus på en god måte. Deretter er det viktig med kunnskap om hvordan det bør gjøres. Det bør derfor være et mål at kommunen kan bidra til å skape entusiasme og kunnskap om ivaretagelse av den unike og flotte bygningsarven vi har i kommunen.

I tillegg til bygninger har kommunen en rekke spennende kulturminner knyttet til skipsfart og all aktivitet som har vært knyttet opp mot dette. I innlandet er det en rekke kulturminner fra aktivitet i landbruket til alle tider, gruvedrift, samt viktige ferdselsveier fra flere tidsperioder som bandt landsdelene sammen.

Denne planen har ikke en komplett oversikt over alle kulturminner i kommunen, men den peker på det store mangfoldet. Målet er at denne planen vil bevisstgjøre alle aktører om betydningen av et aktivt og godt kulturminnevern i fremtiden. Kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap kan være uerstattelige om de går tapt. Det er neppe noen kommune som har mer å tjene på et godt kulturminnevern enn nettopp Tvedestrand.

Foto: Atle Goutbeek

2. UTFORDRINGER OG MULIGHETER I KULTURMINNEARBEIDET

Alle kulturminner forvitrer om man ikke tar vare på dem. Det gjelder alt fra bygninger til fortøyningspåler i skjærgården, som sakte men sikkert rustner opp og til slutt forsvinner. Man kan ikke ta vare på alt, men man kan velge hva man vil vedlikeholde, og hva man kan registrere før det forsvinner, for å kunne fortelle og forstå Tvedestrandts historie på en god måte i fremtiden.

De fleste kulturminnene i kommunen eies av private. Mange ønsker å bidra til at kulturminner blir ivaretatt, men det kan være vanskelig å vite hva som bør gjøres. Godt opplysningsarbeid og gode registreringer kan i mange tilfeller være det beste tiltaket for å bevare kulturminner. Det hender at huseiere gjør feil tiltak i beste hensikt, noe som gjør at autentisiteten forsvinner. Opplysningsarbeid er derfor svært viktig.

Innenfor bygningsvern har kommunen en sentral rolle. Kommunen har flere områder med trehusbebyggelse av nasjonal verdi, og det er viktig at kommunen er bevisst på å ivareta disse verdiene på en god måte.

I kommuneplanens arealdel er det avsatt mange områder som «hensynsområde kulturmiljø». Hvordan man tar hensyn til dette i hver enkelt sak kan være krevende, og løsninger må finnes i hver enkelt sak. Når plansaker og byggesaker kommer er det viktig at det finnes tilstrekkelig kompetanse til å velge gode løsninger.

Dette gjelder både i forbindelse med nye bygg i og rundt et gammelt miljø, og når det foregår oppgradering og vedlikehold av gamle bygninger.

2.1 Utfordringer fremover

Ingen kulturminner varer evig, og kulturminner som ikke vedlikeholdes vil forfalle. Noen kulturminner har så stor verdi for eieren at de vil bli ivaretatt, mens andre kulturminner i liten grad vil ha annen verdi enn som et kulturminne.

Å ivareta alle kulturminner vil ikke være mulig, og det må derfor gjøres en kontinuerlig vurdering av hvilken rolle kommunen skal ha i kulturminnearbeidet, og i

hvilken utstrekning kommunen skal bidra til å ivareta vår felles kulturarv.

Kulturminner, offentlig innsats, frivillig arbeid og næringsutvikling kan i enkelte tilfeller være en god kombinasjon. Det som skjer på Furøya er et godt eksempel på at alle krefter jobber for å ivareta stedets verdier. En god helhetlig tenkning knyttet til kulturminner kan være et viktig grunnlag for forståelse av samfunnet, næringsutvikling med mer.

For å ivareta kulturminner på en god måte er en avhengig av samarbeid med statlige og regionale aktører. Følgende dokumenter anses som viktige i forhold til rammene for arbeidet med kulturminner:

- St. meld. Nr. 22 (2004-2005) Kultur og Næring. Bærekraftig bruk av kulturminner i nærings-sammenheng og kulturarv som forutsetning for reiseliv.
- St. Meld. Nr. 26 (2006-2007) om «Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand». Strategiske mål for bevaring og bruk av kulturminner og forminske tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer.
- *Riksantikvarens strategi for arbeid med kultur arv i kommunene*. Strategien inneholder anbefalinger til kommunen og forventninger til fylkeskommunen.
- *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019-2023*. Dokumentet inneholder ulike forventninger til kommunen som er relevante for kulturminnefeltet.³
- Regionplan Agder 2030.

Lyngør fyr er kommunens eneste fyr. Fyret er fredet og eies av Kystverket. (Foto: Ida M. Haugen)

3. AKTØRER OG VIRKEMIDLER

3.1 Tvedestrand kommune

Tvedestrand kommune har flere roller i kulturminnearbeidet. Hvilken rolle kommunen har avhenger blant annet av hvilke lovverk som er styrende innenfor de forskjellige områdene.

I bygningsvern har kommunen et betydelig ansvar for å veilede og godkjenne de løsninger som velges. Høyt kunnskapsnivå hos saksbehandlere er viktig for å få et godt resultat.

I tillegg til å håndtere plan- og bygningsloven i konkrete byggesaker, har kommunen også jobbet med brannsikring i sentrum og Lyngør. Innenfor andre områder vil kommunens rolle stort sett være å bistå i veiledning og tilrettelegging for private og frivillige organisasjoner. Dette gjelder blant annet innen landbruket der private forvalter store kulturminneinteresser.

I noen tilfeller vil kommunen kunne bistå i å søke midler og bidra med kunnskap og prosjektledelse. Samarbeid om brannsikring i tette trehusmiljø er et eksempel på samarbeid mellom kommunen og lokale velforeninger.

I kommuneplanen har vi mange hensynssoner for kulturmiljø. Totalt er det 13 større eller mindre områder som skal hensyntas i forbindelse med byggesaker og nye reguleringsplaner. De fleste av områdene er knyttet til Lyngør, Askerøya, Sandøya og Borøya samt sentrum. Det er tre områder som er regulert til bevaring. Disse planene gjelder for sentrum, Lyngør og Askerøybukta. Kommunen har mange eiendommer, og har derfor et ansvar for mange fysiske kulturminner.

I tabellen under er en oversikt over eldre kommunale bygninger. Bygninger som er bygd før 1900 skal være registrert i SEFRAK-registeret.

GNR/BNR	NAVN	EIER	SEFRAK-REGISTRERT
59/32	Tvedestrand barneskole	Kommunen	X
59/32	Tvedestrand barneskole - Gymsalen	Kommunen	X
59/34	Gamle biblioteket	Kommunen	
59/201	Sjømannsforeningens hus	Kommunen	X
59/48	Skriverstua barnehage	Kommunen	X
74/128	Rådhuset	Kommunen	X
74/40	Helsehuset	Kommunen	X
74/87	Middelskolen	Kommunen	X
74/87	Villa utsikten	Kommunen	X
74/87	Villa utsikten – bod	Kommunen	X
74/63	Forvaltergården	Kommunen	X
74/212	Tvedestrand kirke	Kommunen	X
33/66	Holt kirke (Fredet)	Kommunen	X
88/90	Dypvåg kirke (Fredet)	Kommunen	X
65/17	Laget kirke	Kommunen	
88/1/86	Dypvåg bofellesskap	Boligstiftelsen	
74/272	Vestervei 23	Boligstiftelsen	X
59/284	Parkveien 4	Boligstiftelsen	X
59/339	Sonesens hus	Boligstiftelsen	X

I tillegg til disse bygningene eier kommunen bygningsmassen på Furøya i et interkommunalt selskap sammen med Agder fylkeskommune.

På kommunens eiendommer ligger også andre typer kulturminner slik som minnestøtter, forsvarsanlegget i Smiheia, steingjerder i Solfjeldparken osv.

Inngangen til turistkontoret har en rekke flotte detaljer, og er malt i 3 forskjellige farger. Bevissthet om informasjonsplakater og gjerne litt vedlikeholdstiltak kunne bedret inntrykket. (Foto: Ida M. Haugen)

3.2 Næs Jernverksmuseum

Næs Jernverksmuseum er et nasjonalt spesialmuseum med ansvar for jernverkshistorien lokalt og nasjonalt. Museet bidrar til at det finnes en betydelig kompetanse

knyttet til kulturminner og kulturmiljøer. Museet innehar blant annet kompetanse på bevaring og vedlikehold av eldre hus. De arrangerer kurs for håndverkere og allmennhet.

Næs Jernverksmuseum er Norges best bevarte jernverk, med røtter tilbake til 1600-tallet. Museet er det eneste jernverket som har de viktigste bygningene fra jernverkstiden bevart.

3.3 Regionale og statlige instanser

Agder fylkeskommune har mye kompetanse innen kulturminner og bygningsvern, og bidrar også delvis med midler for å ivareta kulturminner. For kommunene er fylkeskommunen en viktig støttespiller. Automatisk fredete kulturminner som er kulturminner fra tiden før reformasjonen i 1537 er deres ansvar, samt alle stående bygninger som er dokumentert bygd før 1650. I tillegg har de ansvar for alle vedtaksfredete bygninger.

Agder fylkeskommune oppretter nå et bygningsvern-senter i Risør, og vi håper at dette vil være en ressurs for bygnings- og fartøyvern i regionen. Senteret vil bidra til økt kompetanse både hos private og offentlige. Håndverkere vil også få tilgang på kunnskap om hvordan man rehabiliterer kulturminner på en riktig og god måte, noe som ofte er en forutsetning for et vellykket resultat.

Riksantikvaren har det nasjonale ansvaret for kulturminner, kulturmiljøer og kulturhistoriske landskap. I forhold til kommunen er de viktige som bidragsyter til freda bygninger, og de har vært sterkt delaktige i forhold til å få Furøya opp på dagens nivå.

Kulturminnefondet er en statlig tilskuddsordning for private eiere av verneverdige kulturminner. De kan gi tilskudd til bygninger, fartøy, hageanlegg og kulturlandskap. De har bidratt med tilskudd til brannsikring av gammel verneverdig trehusbebyggelse i Lyngør.

Riksantikvaren kan gi støtte til fredete bygninger, mens kulturminnefondet gir støtte til ikke fredete bygninger.

3.4 Frivillige organisasjoner

3.4.1 Historielagene

Tvedestrand og Dypvåg historielag er en aktiv organisasjon som jobber med alle former for kulturminner i kommunen. Historielaget bidrar til viktig formidling og dokumentasjon, og har høy kvalitet på det de gjør, samtidig som det er stor bredde og aktivitet i deres arbeid. Hvert år lages det et nytt eksemplar av «Dengang – på våre kanter», som er en viktig formidler av lokalhistoriske tema. Det finnes i tillegg historielag blant annet i Lyngør og på Sandøya. Alle historielagene er viktige for å bevare kulturminnene i kommunen.

3.4.2 Lyngør fjorden kystkultursenter

Lyngør fjorden kystkultursenter driftes av frivillige, som har gjort en enorm innsats for å få samlet sjøfartssamlingen Lingard Skuteminne i et egnet lokale sentralt plassert på Gjeving. Lingard Skuteminne består av en rekke båtmodeller og andre maritime kulturminner, som virkelig kommer til sin rett i de nye lokalene. Aktiviteten knyttet til kystkultursenteret innebærer både formidling knyttet til samlingen, men også arrangementer om aktuelle tema. Kommunen har et godt samarbeid med kystkultursenteret blant annet ved at vi har velkomstsenteret for Raet Nasjonalpark i de samme lokalene og bidrar i fellesskap til et levende bygg.

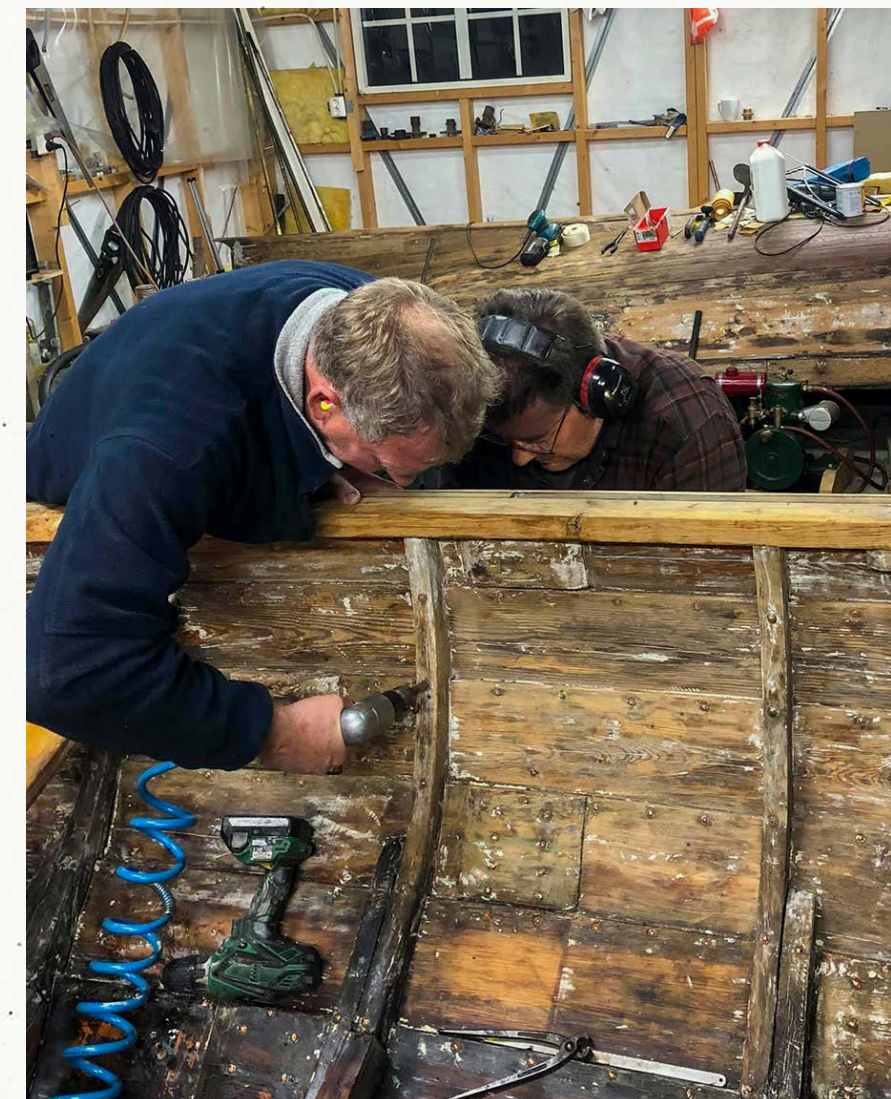
3.4.3 Kystkulturuka

Kystkulturuka er et stort kulturelt løft som innebærer en rekke større og mindre arrangement, hvorav mange er knyttet til formidling av historisk kystkultur. Mye av formidlingen er knyttet til imaterielle kulturminner som sanger og håndverkskunnskap, som det er viktig å få formidlet til nye generasjoner.

3.4.4 Dypvåg Totaktklubb

Dypvåg Totaktklubb er en interesseorganisasjon for bevaring og bruk av gamle «norske» motorer og trebåter. Klubben arbeider aktivt for å legge til rette for at flest mulig får gleden av å kjøre trebåt og saktegående motor av gammel type på fjorden. I tillegg til dette arbeides det for å øke deltakelsen av trebåter i Flosta og Tvedestrandsgattaen, slik at Sørlandsk kystkultur blir

synlig for flest mulig. Klubbens medlemmer har en stor samling motorer og kunnskap knyttet til vedlikehold og drift av trebåter, og er en ressurs i forhold til å bevare kunnskap om en viktig del av kystkulturen vår. Klubben har fått støtte fra Kulturminnefondet til restaurering av en rekruttbåt, og de bygger nå en ny gigge etter gamle tegninger med støtte fra Foreningen Kysten.

Dypvåg totaktklubb i arbeid for å gjenopplive en rekruttbåt. Klubben er en av mange som holder kystkulturuen i hevd. (Foto: Dypvåg totaktklubb)

3.4.5 Lokale velforeninger

Lokale velforeninger tar ofte ansvar for lokale kulturminner. Registrering av festeringer, varpepåler med mer er gjort flere steder i kommunen, og lokale velforeninger kan også være aktive i forhold til å vedlikeholde og merke gamle ferdselsveier. Flere steder i kommunen har velforeninger også overtatt ansvaret for gamle skoler og bedehus. Grendehus på Borøya og Lyngør er eksempler på viktige bygninger som blir ivaretatt gjennom en betydelig dugnadsinnsats.

3.4.6 Landbruksorganisasjonene

Landbruksorganisasjonene i form av skogeierlag, bonde-lag, 4H med mer, tar gjerne en rolle i kulturminnearbeid, og bidrar til å øke kunnskapen blant grunneierne. Dette er et viktig arbeid siden de har gode formidlingskanaler til mange av de sentrale grunneierne i forhold til å ivareta medlemmenes kulturminner.

3.5 Private

Kulturminner ligger som oftest på privat eiendom, og det er derfor viktig at de som eier kulturminnene vet om dem, og hvordan man skal vedlikeholde dem. Det gjelder spesielt for huseiere som har et betydelig ansvar for å ivareta bygningene sine. Det er mange bygninger i Tvedestrand som har høy bevaringsverdi med en rekke detaljer som det er viktig å ha kunnskap om.

Ansvaret for kulturminner gjelder like mye grunneiere som eier kulturminner i innmark eller utmark. Gamle ferdselsveier i skogbruket, festeringer fra seilskutetiden, gamle hageanlegg med ballastplanter med mer, og kulturminner fra forskjellige kriger er eksempler på kulturminner, som i stor grad ligger på privat grunn. Her er det viktig at grunneierne er sitt ansvar bevisst for å bidra til at kulturminnene ikke mister sin verdi.

3.6 Økonomiske virkemidler

Det finnes offentlige tilskuddsordninger som kan bidra til ivaretagelse av kulturminner:

Riksantikvaren gir tilskudd til fredete bygninger, fartøyvern, kulturmiljøer og kulturlandskap.

Kulturminnefondet gir tilskudd til private kulturminner som ikke er fredet. Det er flere tiltak i Tvedestrand som har fått tilskudd fra sentrale aktører. Både Riksantikvaren og Kulturminnefondet har bidratt til tiltak i vår kommune de siste årene.

Agder fylkeskommune gir tilskudd til istandsetting av verneverdige bygg og anlegg, mindre kulturminnetiltak og fartøyvern. Dette gis som regel som et supplement til tilskudd fra Kulturminnefondet.

Kommunen har i samarbeid med Lyngør vel gjennomført flere prosjekter for å sikre den tette trehusbebyggelsen mot brann. (Foto: Shutterstock)

4. KULTURHISTORISK OVERSIKT

4.1 Nasjonalt og regionalt viktige kulturminner i Tvedestrand

Tvedestrand kommune har noen områder og anlegg som har nasjonal og internasjonal verdi. Disse områdene har kommunen et særskilt ansvar for å ta vare på.

Lyngør er et område med internasjonal verdi. Områdets historie som en viktig uthavn for å betjene Nord Europas viktigste handelsrute på 1800-tallet, samt slaget i Lyngør gjør Lyngør til et viktig historisk område. Lyngør er den største av uthavnene på Agder. Kulturminnene er for en stor del knyttet til bygningsmassen med tilhørende brygger, men det er en rekke andre kulturminner knyttet til losvirksomhet, fortøyningsringer og varpepåler med mer. Najadens Minde er et viktig kulturminne knyttet til gravlunden for de falne fra slaget i Lyngør.

Etter seilskutetiden har Lyngør fortsatt å være et samfunn med fastboende og en kontinuerlig utvikling frem til i dag. Lyngør i dag viser derfor en historie om en uthavn og dens historiske utvikling med en rekke verneverdige gamle bygg, men også bygninger fra alle tidsperioder som forteller en historie knyttet til at Lyngør er mer enn bare seilskutetiden.

I tillegg til Lyngør har kommunen en rekke mindre steder knyttet til tidligere tiders seilskutetrafikk med et verdifullt bygningsmiljø. Borøykilen har vært vurdert i forhold til områdefredning som et av få områder i Aust-Agder, blant annet med bakgrunn i de flotte steinbryggene som ligger i dette området. Utfordringen knyttet til den gamle bygningsmassen er primært å sikre at man ikke får nye bygninger i hensynssonen rundt den gamle bebyggelsen, som ødelegger det historiske bildet av det gamle bygningsmiljøet. Askerøybukta er et annet sted som utmerker seg med høy autentisitet og store kulturminneverdier. Området ble regulert til bevaring i 1992.

Bebyggelsen i sentrum har sin bakgrunn i at det var utskipningshavna for jernverket, og har dermed en annen

begrunnelse og beliggenhet enn den andre verneverdige bebyggelsen i kommunen. Tvedestrand sentrum har aldri vært utsatt for store branner. Dette innebærer at man aldri har fått utvidet gater og smug som har ligget der siden 1800-tallet. Det medfører at Tvedestrand har en annen struktur enn de andre sørlandsbyene.

En annen ting som er forskjellig fra de andre sørlandsbyene er høyden og størrelsen på bebyggelsen. Bygningene har i stor grad sorte tak, noe som fra gammelt av var dyrere enn røde teglstein, noe som viste at Tvedestrand var en rik by. Det er også et kjennetegn at bybebyggelsen har mange hus med sokkeletasje, med inngang fra bakkeplan både til sokkeletasjen og 1. etasje. Dette er mulig siden byen ligger i så bratt terreng. Tvedestrand har en høy og tett bebyggelse, noe som gjorde at i forhold til størrelsen på byen hadde Tvedestrand den tetteste befolkningen i landet. Tvedestrand er derfor ikke bare unik som en sørlandsby, men den er også unik blant sørlandsbyene.

Tvedestrand kommune har to store middelalderkirker av nasjonal verdi. Både Holt kirke og Dypvåg kirke er fredet, og har en høyere grad av autentisitet enn hva som er vanlig for denne typen kirker.

Jernverksmuseet er det best bevarte jernverket i landet, og de omkringliggende bygningene som for en stor del er fredet skaper en helt spesiell atmosfære rundt selve masovnen og resten av produksjonsanlegget.

4.2 Kulturminner fra forskjellige næringsveier

Tvedestrand kommune har hatt tre spesielt viktige næringsveier som alle har sine særegne kulturminner. I tillegg har Holt en helt spesiell historie knyttet til skoler.

4.2.1 Landbruk

Fra gammelt av var Agder et tynn befolket område på grunn av lite og dårlig jord. Mye av det som er landbruksjord i dag er leirjord og gamle myrer. Leirjorda var tung å pløye og dyrke med enkle redskaper. Kunnskap om hvordan man kunne dyrke opp myrer var ikke

tilgjengelig før på 1800-tallet, og det tok lang tid å gjennomføre dyrkingsarbeidet. Tvedestrand var derfor et område hvor man i tidlige tider levde av en kombinasjon av fiske og fangst, samt jord- og skogbruk.

Bebyggelsen på både enkeltgårder og i større tunløsninger vil ofte ha stor bevaringsverdi. Det er derfor viktig at kunnskap knyttet til bygningsvern er et fundament ved renovering av verneverdige landbruksbebyggelse.

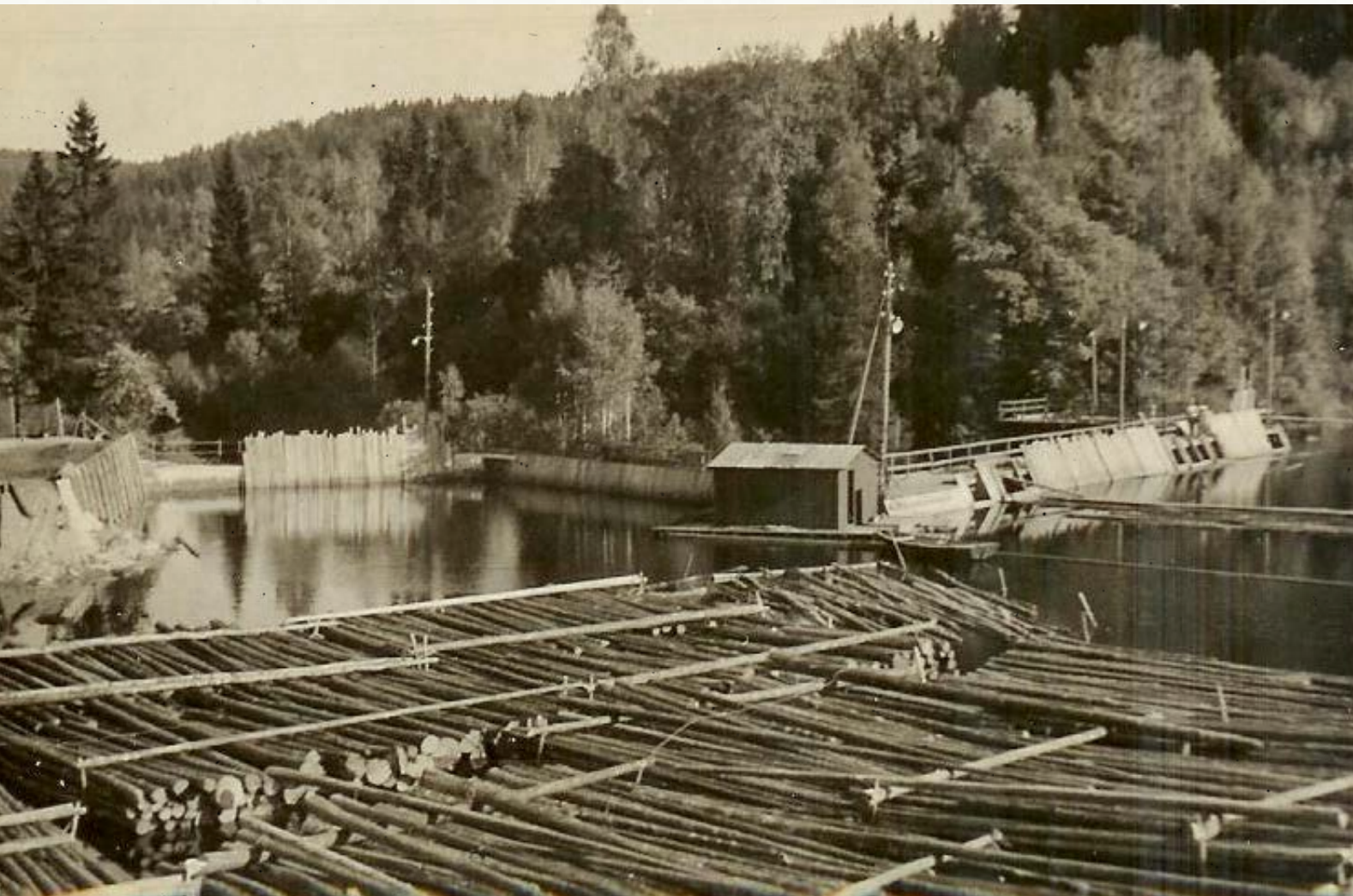
Skogbruket fikk en viktig rolle da tømmer ble en etterspurt handelsvare med viktige markeder i Nederland og England. Norge hadde et stort fortrinn framfor andre land siden vi har mange vassdrag som gjorde transport av tømmer til en relativt enkel sak.

Vassdragene ble etter hvert viktige transportårer og energikilder. Langs alle vassdrag i Tvedestrand finner man kulturminner etter fløtningsdrift og rester av gamle møller og sagbruk.

I Tvedestrand ga dette seg utslag i en betydelig handel, som igjen ga grunnlag for industri knyttet til sagbruk, verft, sliperier og annen småindustri. Sliperiene på Fosstveit (1908-1970) og Gjeving (1926-1987) som slipte tømmer til tremasse, var viktige arbeidsplasser i vårt distrikt.

Klyngetunet på Eidbo er et av de bevaringsverdige klyngetunene vi har i kommunen.

Vannveiene var viktig for transport av tømmer før skogsbilvegene kom. Bildet viser inntaket til sliperiet på Fosstveit, der tømmeret er fløtet ned Storelva.

4.2.2 Jernverk og gruvedrift

Det har vært produsert jern og stål i Tvedestrand fra 1665 til 1959, og det ble en svært viktig arbeidsplass for regionen. I tillegg til jernverksarbeiderne var det en betydelig sysselsetting for å skaffe tilstrekkelig malm og kull til masovnen, samt knyttet til transport av varer til og fra Tvedestrand.

Jernverket hadde sin glansperiode frem til midten av 1800-tallet, men som følge av konjunkturrendringene på slutten av 1800-tallet, gikk jernverket konkurs i 1884. Eierne klarte å refinansiere og driften varte da til 1959.

Utskipingen fra jernverket la grunnlaget for at Tvedestrand sentrum ligger der det ligger i dag.

I området mellom Arendal og Kragerø var det en betydelig aktivitet knyttet til mindre feltspat- og kvartsgruver. Det begynte rundt 1790, og spesielt i perioden etter 1840 var det høy aktivitet. I flere av gruvene var det også andre mineraler som var drivverdige.

Solberggruven hvor de tok ut jernmalm og Østerågruven hvor de tok ut feltspat og solstein, er de største gruvene i Tvedestrand.

Ved Auselmyra var det drift av uran i en liten periode frem til første verdenskrig.

Gruvedriften avtok i etterkrigstiden, og det er i dag ingen gruvedrift i regionen.

4.2.3 Skipsfart

Seilskutetiden var sentral for veksten i regionen som begynte på slutten av 1700-tallet, og varte til slutten av 1800. Veksten var størst i Dypvåg som hadde gode forutsetninger for å tjene på skipsfarten med lune havner og billig arbeidskraft. På denne tiden ble det en betydelig oppblomstring av handelen mellom Østersjøen og England.

Skipsfarten hadde stort behov for billig norsk arbeidskraft, og ble en viktig inntektskilde for lokalsamfunn etter hvert som man fikk lokale skippere og redere.

Når båtene kom ut i Skagerrak fra Østersjøen var det farlig for seilskutene å seile langs danskysten, på grunn av upålitelige sandbanker. I tillegg bidro vind og strømmer til at de fleste seilskutene på veg fra Østersjøen til England og Nederland, kom langs Sørlandskysten hvor en rekke uthavner vokste frem. Seilskutene ønsket primært å seile langs kysten og overnatte i en havn, siden mangel på fyrtårn gjorde det risikabelt å seile om natten. Den største av uthavnene på Agder ble Lyngør, hvor man hadde en rekke dyktige skippere og handelsmenn.

Den store seilskutetrafikken gjorde at man fikk spesialiserte næringer hvor driverne hadde sin hovedinntekt fra salg av tjenester til seilskutene som kom forbi. Det gjaldt eksempelvis losvirksomhet, vertshus og håndverkstjenester.

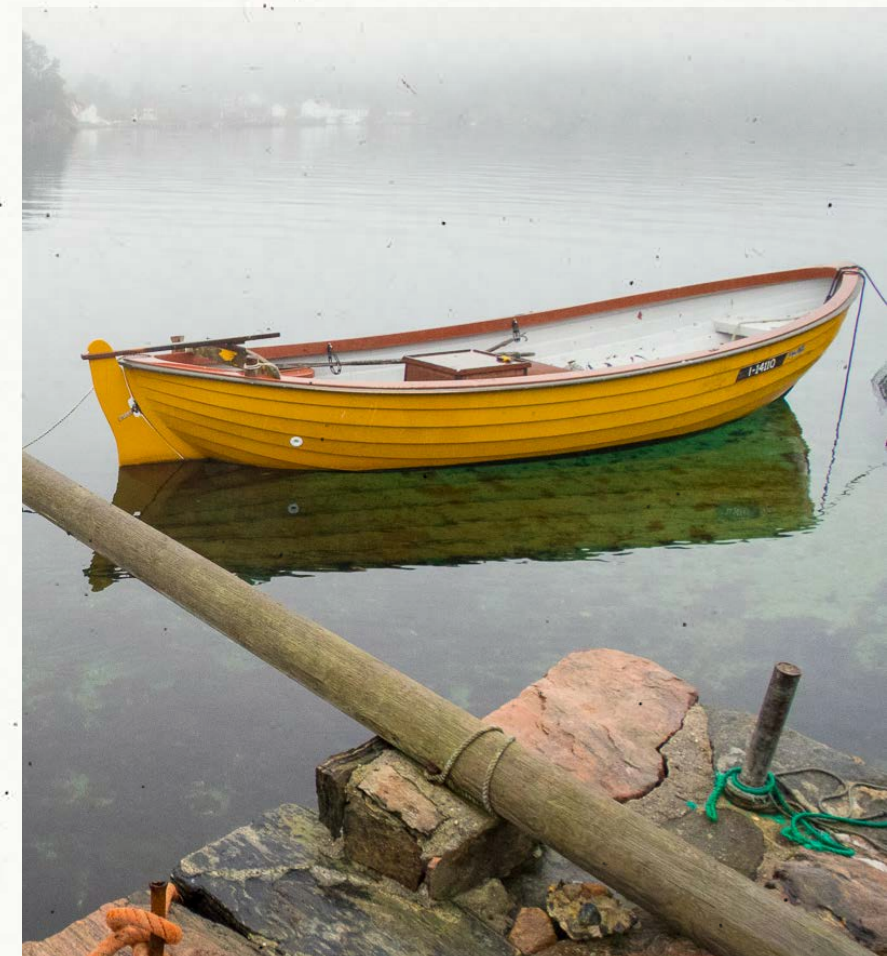
Siden næringsvirksomheten var så sterkt knyttet til seilskutetrafikken, fikk uthavnene en kraftig nedgangstid når man erstattet seilskuter med dampbåter. Da dette skjedde hadde det kommet opp mange fyrtårn, og med den nye teknologien kunne båtene kjøre trygt om natten uten å gå til havn. Uthavnenes rolle som seilskutenes veistasjon var dermed forbi.

En annen næring som ble viktig i regionen var båtbyggerier. Fortsatt finnes det en rekke kulturminner etter denne næringen over hele kommunen. Sandøy båtbyggeri er et eksempel på en virksomhet som har holdt på helt til våre dager.

4.2.4 Holt Seminar og Holt Skolemuseum

Holt har en spesiell historie knyttet til skoler fra gammel tid. På Holt prestegård startet lærerskolen for Rogaland, Agder og Telemark. Lærerskolene var den første høyere utdanning i Norge, og Holt Seminar er ansett å være forløperen til Universitetet i Agder.

Holt Skolemuseum er Norges eldste og best bevarte skolebygg. Skolen er spesielt kjent som skolen til Anders Feragen som var en av landets viktigste pedagoger på 1800-tallet. Skolen eies og driftes av historielaget, men i henhold til avtale er det kommunen som overtar som eier hvis historielaget ikke klarer å ta seg av vedlikeholdet.

Båter og brygger er en viktig del av uthavnmiljøet. (Foto: Lennart Carlsson)

5. HVA VIL VI MED KULTURMINNENE I TVEDESTRAND

Tvedestrand kommune bruker mye midler og arbeidsinnsats på ivaretagelse, forvaltning og formidling av kulturminner.

Kommunen jobber mye med gammel bebyggelse i sentrum og verneverdig bebyggelse langs sjøen. Furøya er et enestående kulturmiljø, mens Jernverksmuseet er en nasjonal viktig institusjon som får en kommunal årlig støtte i henhold til en avtale med staten og fylkeskommunen.

I tillegg til disse kulturminnene finnes en rekke forskjellige typer kulturminner som kommunen bruker lite tid og penger på. Kommunen bør være bevisst på dette og bidra til at kulturminner kan bli synliggjort og restaurert.

5.1 Næs Jernverksmuseum

Jernverksmuseet er en viktig institusjon i kommunen som bidrar med aktiviteter og kunnskap. I henhold til en avtale med AAFK og staten skal kommunen bidra med et årlig beløp til Næs Jernverksmuseum. Det er laget en egen venneforening som har til formål å være til gagn for museet og glede for medlemmene.

Næs Jernverksmuseum har gjennomgått en betydelig oppgradering de siste årene, og fremstår i dag som et attraktivt museum. (Foto: Atle Goutbeek)

Aktuelle tiltak:

- Bidra med årlig tilskudd for å sikre driften av museet.
- Bidra positivt til god omtale og profilering av museet gjennom kommunens drift.

5.2 Den gamle bebyggelsen i sentrum

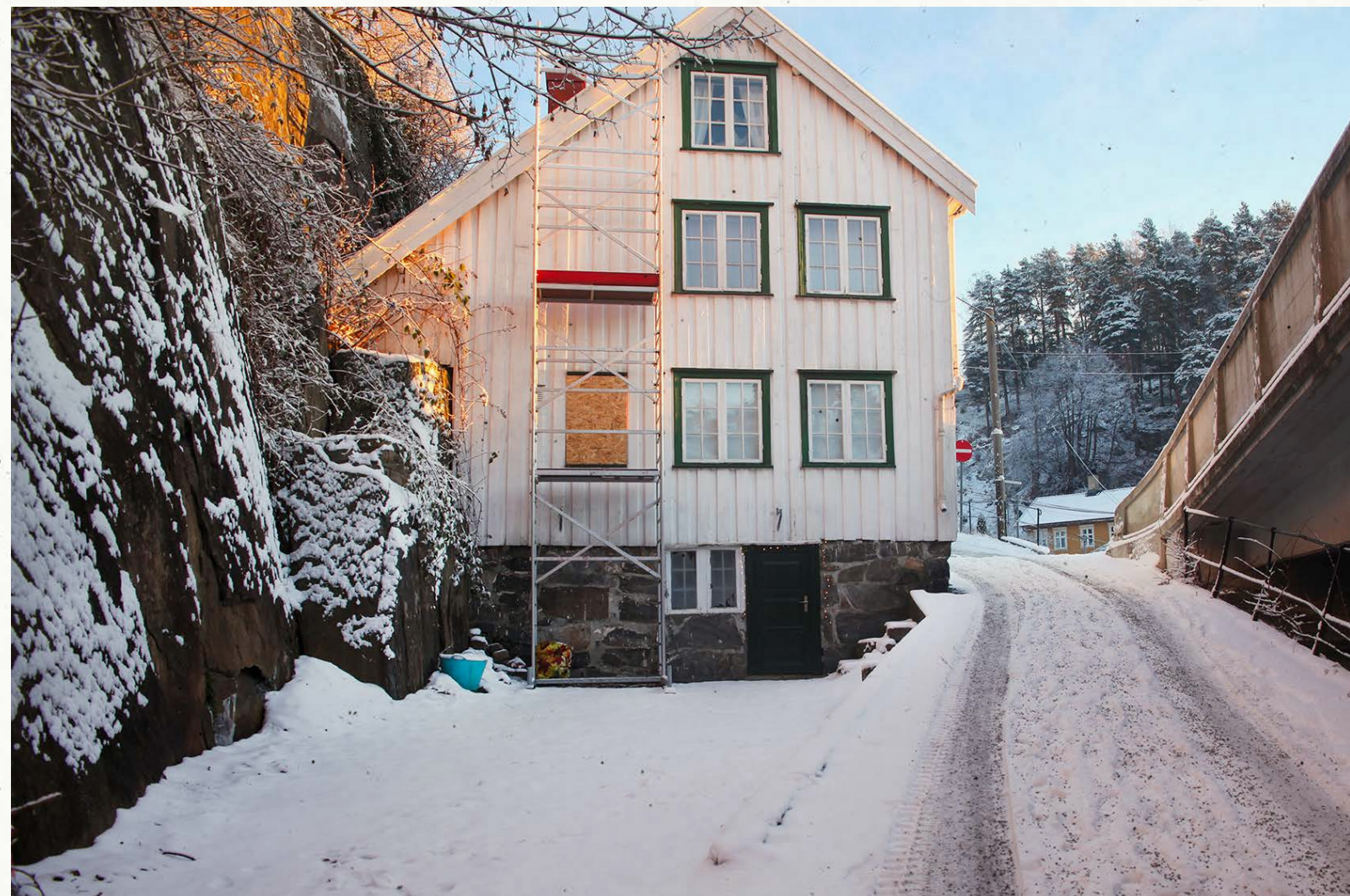
Kommunen har en viktig rolle i forhold til at den verneverdige bebyggelsen skal fremstå vakker og med høy grad av autentisitet. Samtidig skal sentrum fremstå som vital og attraktiv. Gode reguleringsplaner må sikre at den verneverdige bebyggelsen blir ivarettatt og fremhevet, samtidig som byen får en levende utforming. Det er også viktig med god kompetanse i byggesaksavdelingen som behandler sakene der detaljer blir avgjort. Det foreligger en verneplan for sentrum som bør gjennomgås med jevne mellomrom.

Gjennom Byløft har vi sett at gode offentlige tiltak har bidratt til synliggjøring av kvalitetene i sentrum. Gatelegemet er tilbakeført til brostein samtidig som det er tilrettelagt for universell utforming, og moderne lyssetting fremhever de gamle detaljene knyttet til gamle murer med mer. Den offentlige satsningen har bidratt til at også private har satset mer i nedre bydel de siste årene.

Mye av ansvaret for verneverdig bebyggelse ligger på huseierne. Gode offentlige tiltak som øker områdets attraktivitet, samt opplysningsarbeid knyttet til hvordan man kan ivareta gammel bebyggelse vil være viktig for å beholde den gamle bebyggelsen på en god måte.

Dyktige håndverkere som kan ta vare på bygningens kvaliteter under renovering er viktig ved alt arbeid på verneverdig bebyggelse.

Østre Agder Brannvesen har laget en plan for sikring av trehusbebyggelse i Tvedestrand sentrum og Lyngør. Begge områdene har tett verneverdig bebyggelse som er utsatt for brann. Hvis en brann først får tak i denne typen bebyggelse risikerer man å få spredning til nærliggende hus, noe som kan gi branner med stort skade-

Østerkleiv 8 er et eksempel på hvordan man tidligere brukte plassen som var tilgjengelig. Veien på den ene siden og god terrengtilpasning på den andre siden. Selve ladestedet dekket kun sentrumsbebyggelsen, og hadde trolig landets høyeste utnyttelsesgrad. (Foto: Ida M. Haugen)

omfang. Det er satt ut brannposter i Vestervei, og det er søkt om et tilsvarende prosjekt i Østerkleiv.

I brannsikringsplanen peker de blant annet på varmesøkende kamera med direkte kontakt til 110-sentralen som en mulighet. Dette er tiltak som er gjennomført i Risør med gode erfaringer.

Aktuelle tiltak:

- Videreføre Byløft 2 for å ivareta og videreutvikle byens kvaliteter.
- Arrangere møter og kurs, samt utarbeide

informasjonsfoldere for å bidra til kunnskap og entusiasme rundt den unike bebyggelsen.

- Installere varmesøkende kamera over den gamle tette trehusbebyggelsen i sentrum, samt andre brannforebyggende tiltak.
- Bruke bygningsvernssenteret som skal etableres i Risør for å gi nødvendig kunnskap til håndverkere og andre som skal pusse opp gammel bebyggelse.
- Sørg for høy kompetanse på plan- og byggesak slik at forvaltningen av den gamle bygningsmassen i sentrum blir best mulig.

Sentrumsbebyggelsen i Tvedestrand er helt spesiell i forhold til alle andre byer på Sørlandet. Bratte bakker og svært høy utnyttelse av arealene kjenner byen. Det har aldri vært en bybrann her, noe som gjør at veiene fortsatt har sin opprinnelige bredde. (Foto: Atle Goutbeek)

5.3 Furøya

Furøya er blitt et svært attraktivt kulturmiljø, der en fredet bebyggelse omkranses av et nasjonalt viktig kulturlandskap. Kommunen gjør en stor innsats gjennom Furøya IKS for å vitalisere området videre, og Kystkulturuka bidrar til at Furøya er blitt et viktig regionalt møtepunkt.

Det er mange bygninger på Furøya som er fredet. Dette innebærer forholdsvis store restriksjoner på hva man får lov til å gjøre. De siste årene har man allikevel gjort om hovedhuset til restaurant, mens Gjestehuset blir utleid gjennom Turistforeningen etter en stor dugnads-innsats. Gjestehuset får 18 sengeplasser fordelt på 5 rom. Deler av Gjestehuset åpnet sommeren 2020, mens resten åpnes sommeren 2021.

I den store låven jobbes det nå med å restaurere bygningen for å omgjøre dette til et stort lokale for kulturformidling med mer.

Furøya med bebyggelse er blitt en perle langs kysten med store natur- og kulturminneverdier.

Det er store plener og muranlegg rundt bebyggelsen som krever jevnlig skjøtsel. I forbindelse med de gamle jordene er det funnet en rekke sjeldne arter, og området får nå tilskudd som slåtteeenger. Dette innebærer at engene skal stå uten slått til blomstringen er ferdig, slik

at frøene modnes og spres. Etter blomstring blir engene slått eller beitet. I utmarka er det mange store eiketrær som er så store at de er registrert som utvalgt naturtype. Beiting av Furøya er en forutsetning for å ivareta mange av naturverdiene på øya.

Aktuelle tiltak:

- Ferdigstille låven og forøvrig videreføre arbeidet med bygningsmassen og kulturlandskapet.

5.4 Uthavner/kulturmiljøer langs kysten

Lyngør er den største uthavnen på Agder, og er et nasjonalt viktig kulturmiljø. I tillegg har Aust-Agder fylkeskommune pekt spesielt på Borøykilen som et av de mest verneverdige kystkulturmiljøene i fylket. Her er den gamle bebyggelsen lite påvirket og man finner blant annet det fredete bygget Elborg, samt en rekke spesielt fine steinbrygger.

Kommunen kan ta vare på uthavnene gjennom gode reguleringsplaner og generelt god arealplanlegging. Brannsikring i tett trehusbebyggelse er viktig, og i Lyngør har kommunen bidratt til å etablere systemer for brannalarmer direkte til 110-sentralen og brannposter med tilhørende brannslanger.

Lyngør har utfordringer knyttet til å bevare sin autenticitet på grunn av høy byggeaktivitet samt enkelte uheldige tiltak, noe som har medført at vi nå har satt i gang et planarbeid. Det er også naturlig å se på tilgjengelighet og offentlig infrastruktur.

Aktuelle tiltak:

- Bidra til å gi nødvendig kompetanse til de som skal pusse opp gammel bebyggelse.
- Sørge for høy kompetanse på plan- og byggesak slik at forvaltningen av den gamle bygningsmassen og omgivelsene rundt blir best mulig.
- Gjennomføre arbeidet med en reguleringsplan for Lyngør.

Lyngør på 17. mai er en flott opplevelse. (Foto: Lennart Carlsson)

Alle kirkene er flotte bygninger med mange detaljer. (Foto: Lennart Carlsson/Torvald Slettebø, Agderkultur)

5.5 Kirkene

Kommunen har to fredete kirker (Dypvåg og Holt) og to kirker som er listeført som verdifulle av Riksantikvaren. (Tvedestrand og Laget).

I nasjonal sammenheng er middelalderkirkene (Dypvåg og Holt) spesielt viktige. Dette er unike bygg med stor verdi, samtidig som dette er særdeles krevende for en liten kommune å kunne prioritere ivaretagelse av begge disse praktbyggene på et riktig nivå. Det vil trolig være avgjørende for disse bygningene at man i fremtiden får betydelig støtte fra regionalt og statlig hold.

Kirkene kan i større grad fremheves som nasjonalt viktige kulturminner i kommunen. De har et betydelig ubrukt potensiale i forhold til å vise frem unike byninger med en svært høy grad av autenticitet både ute og inne.

Kirkene blir i dag brukt til kristne formål, men også til andre arrangementer der kirkene gir en flott ramme rundt konserter med mer.

Aktuelle tiltak:

- Videreføre og gjerne øke dagens bruk, men se på muligheter for bedre ekstern finansiering av spesielt de nasjonalt viktige kirkebyggene.
- Kirkene i Holt og Dypvåg kan markedsføres bedre som spesielt vakre og autentiske middelalderkirker.

5.6 Marine kulturminner og statlige eiendommer langs kysten

I seilskutetiden var det nødvendig med losvirksomhet for å få båtene trygt i havn. Loshytta på Lyngørsia er den eneste godt bevarte loshytta vi har igjen. Tidligere var det også loshytte på vestenden av Sandøya, hvor bare grunnmurene står igjen. På Valen på Borøya ligger Kikkerhytta som ble oppført av tollvesenet men som antakelig også er brukt av losere. Gjengroing gjør at man i mindre grad har samme utsikt som før. Det gjelder både på Lyngørsia og Valen, slik at hogst og vegetasjonspleie er aktuelle tiltak begge steder.

I alle gamle havner og rundt gamle verft finner man festeringer og varpepåler for seilskuter. Festeringene ga grunneierne gode inntekter og var derfor viktige for inntekter til kystsamfunnene. Mange av disse gamle festene er godt bevart, mens andre er mer eller mindre rustet vekk. I noen tilfeller blir de også bygd inne av brygger etc. Bevisstgjøring knyttet til hvor de ligger og hva de var, er viktig for å bevare kulturminnene og forstå deres rolle.

Gamle sjømerker finnes langs hele kysten. Mange av disse er laget i stein og vil derfor bli stående i lang tid. Sandøytårnet var sammen med 4 andre varder, de første vardene som ble finansiert av Stortinget etter 1814, for å merke sjøleden langs kysten av Agder. Kystverket har laget en landsverneplan for maritim infrastruktur.

Marine kulturminner bør stedfestes i digitale løsninger slik at man kan synliggjøre hvor viktig denne infrastrukturen var i tidligere tider. Dette vil også hindre nedbygging, og sikre muligheten for restaurering.

Fartøyvern vil få økt kompetanse i regionen når bygningsvernssenteret i Risør kommer skikkelig i gang. De har fartøyvern som et satsningsområde. I Tvedestrand har «Søgne» fått tilskudd fra Kulturminnefondet, og er et viktig lokalt kulturminne som forteller om en tid da båttransport var det naturlige valget for mange av kommunens innbyggere.

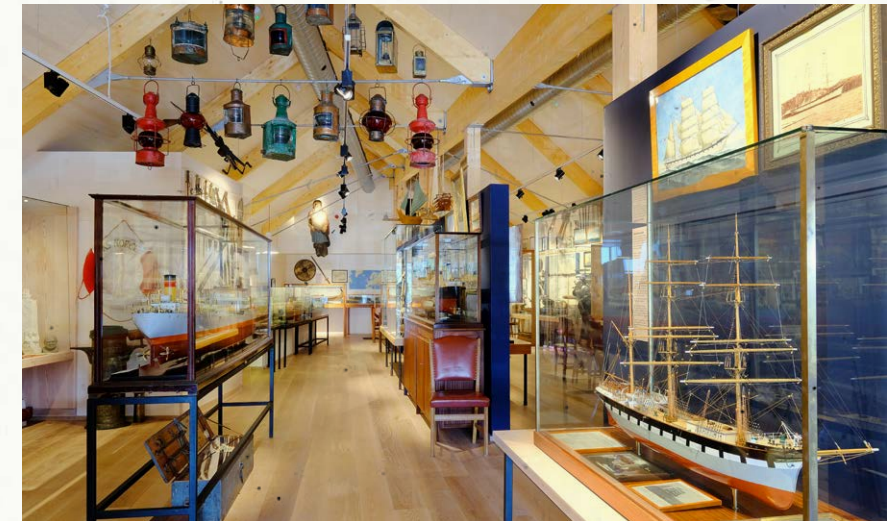
Lyngør fyr har en bygning som driftes av DNT og er åpent for allmennheten. Fyret kan bli enda mer attraktivt hvis mer av bebyggelsen blir tilgjengelig. Hvis man kan komme opp i fyrtårnet og nyte utsikten derfra, vil man få en betydelig attraksjon.

Tollboden på Utgårdsstrand på Borøya er i dag et feriested for statlige ansatte. Stedet har en spennende historie, og kan med fordel i større grad åpnes for allmennheten. Både for å kunne fortelle historien om tollstedene langs kysten, men også for å gi enda bedre tilgang til et attraktivt område. Eiendommen er ca 6 daa med lang kystlinje og brygger.

Kommunen bør se på hvilke muligheter som ligger i å få åpnet statlige eiendommer med stor kulturminneverdi og muligheter for allmennheten i strandsonen.

Lykta som stod på Apallen er nå historie. Gamle trebåter er et kulturminne i seg selv. (Foto: Lennart Carlsson)

Lyngør fjorden kystkultursenter rommer blant annet sjøfartssamlingen Lingard Skuteminne. (Foto: Rune Nylund Larsen)

Lyngør fjorden kystkultursenter forvalter en rekke objekter som er viktige kulturminner. Slik de nå er utstilt bidrar de på en svært god måte til å gi et innblikk i historien. Venneforeningen til kystkultursenteret er også blitt en viktig aktør i kommunen med mye kompetanse.

I tillegg til å drifte kystkultursenteret arrangeres det en rekke faglige arrangementer som bidrar til å styrke kunnskapen knyttet til historiske og marine fagområder. Det er derfor viktig at kommunen fortsetter det gode samarbeidet, slik at den viktige jobben som gjøres ved kystkultursenteret kan fortsette.

Aktuelle tiltak:

- Registrering og digitalisering av marine kulturminner vil være et godt tiltak. Eksisterende registreringer bør legges inn i Riksantikvarens database for kulturminner (Askeladden).
- Videreføre samarbeidet mellom kommunen og Lyngør fjorden kystkultursenter.
- Statlige eiendommer bør så langt som mulig åpnes for allmennheten der det finnes ønsker om alternativ bruk.

Den gamle broa ved Fosstveit er vernet og er et flott kulturminne både som ferdselsvei og langs vassdrag. Veien ble i sin tid laget ved Nes Jernverk. (Foto: Lennart Carlsson)

5.7 Kulturminner langs vannveier

Vannveiene i innlandet var både transportåre og kraftprodusenter for sagbruk, møller og industri. Dette innebærer at man finner en lang rekke kulturminner i samtlige vassdrag i kommunen. De mest synlige kulturminnene langs vassdrag er ofte fløtningsmurer som ble brukt for å demme opp vassdrag for å få fart på vannet under fløtningen.

I nærheten av vannfall ble det ofte bygd sagbruk og møller som brukte vannkraft direkte i produksjonen. Sagbrukene kunne igjen gi grunnlag for mindre båtbyggerier. I dag finner man som regel bare restene i form av steinmurer igjen av disse kulturminnene.

Et eksempel på et kulturminne som har fått ny bruk er fløtningsdammene på Krokvåg som nå brukes for å sikre vannverket tilstrekkelig vann.

Aktuelle tiltak:

- Restaurering av denne typen kulturminner er krevende, siden det stort sett er murer og andre steinarbeider som står igjen. Siden dagens transport i liten grad er knyttet til vannveier, er det sjeldent konflikt med disse kulturminnene. I flomutsatte områder kan noen av dammene restaureres for å dempe flomtopper.

Sliperiet på Fosstveit var i drift frem til 1970. Sliperiet brukte vannkraft fra elva, og tømmeret ble i stor grad fløtet på Storelva. Vannveien sørget dermed både for transport og energi.

5.8 Kulturminner fra 3 kriger

Spor fra forskjellige kriger finnes over hele kommunen fra forskjellige perioder. Nedenfor gjengis noen av de kjente krigsminnene.

Napoleonskrigen (1801-1814) ga store utfordringer for Tvedestrand's befolkning etter at Danmark gikk med på fransk side, og engelskmennene som dominerte på sjøen stengte norske havner.

Fra denne tiden har vi fortsatt restene av Degernes fort på Borøya. Under slaget i Lyngør var det en innledende trefning mellom forsvarerne på Degernes fort og to av følgebåtene til Dictator, som hadde gått på grunn innenfor Buskjær. Ved det gamle fortet er det også satt opp en mine til minne om de døde fra 1. verdenskrig. På Lyngørsia har det inntil nylig vært satt opp en kopi av den optiske telegrafene som gjorde at man kunne varsle langs kysten når fiendtlige krigsskip var oppdaget.

Kanonjolla er et flytende kulturminne fra denne tiden. Båten ble bygd i 1991 etter originaltegninger fra 1810 med en original kanon fra 1794, som er utlånt av det danske marinemuseet. Kanonjollene hadde blant annet en viktig funksjon under slaget i Lyngør, og var viktige for å forsvare kysten mot engelske marinefartøyer.

På Askerøya er det etablert en minnelund til minne om sjøfolkene som døde under slaget i Lyngør. Minnelunden er et statlig sikret friluftsområde som driftes av kommunen.

Fra 1. verdenskrig finner man minnesmerker i form av en mine både på Degernes og Vakthusheia i Lyngør. Det er minnestøtter i sentrum og kirkene for å minnes de falne fra verdenskrigene.

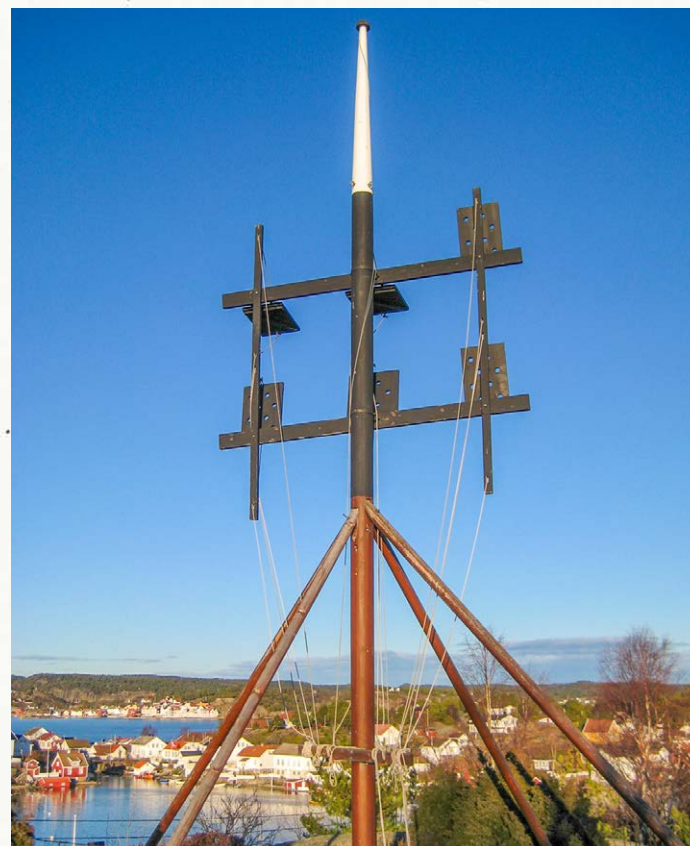
Fra 2. verdenskrig har vi ikke så mange kulturminner, men både på Hegland og på Kvastad var det flystyrt i forbindelse med at britiske fly ble skutt ned. På Smiheia i sentrum er det rester av et infanteristøttepunkt for tyskerne. Her er tydelige rester av løpegraver, signalledninger og bunkerser. Dette anlegget kan med for-

holdsvis enkle grep gjøres mer synlig og bli et mer attraktivt oppholdsområde.

Det bør også nevnes at tre norske torpedobåter ble senket i starten av 2. verdenskrig i Løktenesundet mellom Askerøya og Løktene. Båtene ble senket av mannskapet da de skjønnte at videre kamp var nytteløs, etter at de var beskyttet og bombet av tyske fly. Båtene ligger der fortsatt.

Aktuelle tiltak:

- Alle aktuelle lokaliteter bør få nødvendig skilting og forklaring.
- Synliggjøre noe av det som finnes av løpegraver med mer på Smiheia.

Den optiske telegrafene på Vakthusheia i Lyngør.
(Foto: Lennart Carlsson)

Ledegjerder på Furøya. (Foto: Ida M. Haugen)

5:9 Landbrukets kulturminner

Landbruket har vært den viktigste kilden til arbeid og mat gjennom alle tider. I kulturlandskapet finnes det derfor utallige kulturminner både rundt innmarka og i bygningsmiljøer, samt i utmarka der man finner spor etter tømmerdrift og gamle slåttemarkar.

Det er en stor oppgave å vedlikeholde og drifte gammel bygningsmasse. Veiledning av god byggeskikk og riktig materialbruk vil bidra til at bygningsmassen kan ivaretas på en best mulig måte. Bygninger før 1900 er registrert i SEFRAX.

Steingjerder finner man igjen på alle eiendommer. Disse markerte ofte grenser mellom eiendommer, eller er den gamle grensen mellom innmark og utmark. Når dyrene beitet i utmarka var det viktig at de ikke kom inn på innmarka og spiste opp det som skulle bli til vinterfor. Blant annet på Furøya finner man fine ledegjerder som ble brukt når man skulle lede bufe fra et utmarksbeite

til et annet. Steingjerder bør så langt som mulig ivaretas ved utbygging av boliger og veier.

Mange steder finner man rester etter gamle husmannsplasser og bosteder. Spesielt rundt Nes Verk der jernverket hadde rundt 70 husmannsplasser er det mange mindre boplasser fra jernverkstida, der ofte bare grunnmurene står igjen.

Kullbunner som finnes overalt i skogene er kulturminner som forteller om den omfattende virksomheten knyttet til å skaffe nok kull til jernverksdriften.

Aktuelle tiltak:

- Ha god kompetanse i kommunen knyttet til bygningsvern, slik at vi kan gi gode råd ved renovering.
- Registrere kulturminner i Askeladden.
- Registrere stedsnavn og overføre dette til digitale kartløsninger.

5.10 Kulturminner under vann

Spesielt i uthavnene finner man mange kulturminner under vann i form av ting som ble kastet fra båtene, samtidig som det også er registrert flere vrak inne i havnebassengene. Det ligger en rekke vrak både inna-skjærs og utaskjærs, som bidrar til å fortelle den tragiske delen av historien om seilskutetiden.

I Lyngør er det blant annet funnet en kanon som de mener stammer fra en av følgebåtene til Najaden.

Ved regulering av sjøareal skal det gjøres maritime undersøkelser hvis det er grunn til å tro at det foreligger kulturminner. Når registreringene er gjort er det imidlertid ingen som systematiserer og synliggjør disse funnene. Dette gjør at interessante funn i svært liten grad er tilgjengelige for allmennheten. Det bør derfor vurderes om vi skal jobbe for å synliggjøre de funnene som er gjort.

Aktuelle tiltak:

- Synliggjøre funn som er gjort i forbindelse med marine utgravinger.
- Kanonen som er tatt opp i Lyngørsundet bør komme «hjem», og vises frem på kystkultursenteret eller en annen ønsket plass.

5.11 Gruvehistorie

Gruvene i kommunen ligger over hele kommunen, helt ute fra de ytterste øyene til innlandet. Alle forteller sin historie men de ligger ofte et stykke unna vanlige ferdselsårer, og mange er fylt med vann. Det er derfor ikke alle som egner seg som turmål, men mange av gruveene kan være et spennende turmål og fortelle noe om Tvedestrand's gruvehistorie.

Gamle gruveganger kan i noen tilfeller være sikret såpass dårlig at man ikke bør lede folk til disse gruveene. Forøvrig finnes en del gruver som er lett tilgjengelig, og om mulig bør man få formidlet gruvehistorien vår i forbindelse med noen av disse gruveene.

Jernverksmuseet har gjort en flott jobb med å synliggjøre Solberggruva, og bruker denne i sin formidling av jernverksmuseets historie.

Aktuelle tiltak:

- Registrere gruvene, og tilrettelegge med informasjon ved de gruveene der det er hensiktsmessig.

5.12 Ferdselsveier

Hovedveiene i kommunen har vært i kontinuerlig endring, og vil fortsatt være det. De første veiene var stier og hesteveier som ofte endte ved en brygge, der båten var en viktig del av transporten. Et godt eksempel på en slik veg er vegen ut til Apallen øst for Oksefjorden før man kommer til Borøya, der de flotte steinmurene er godt synlige fra sjøen.

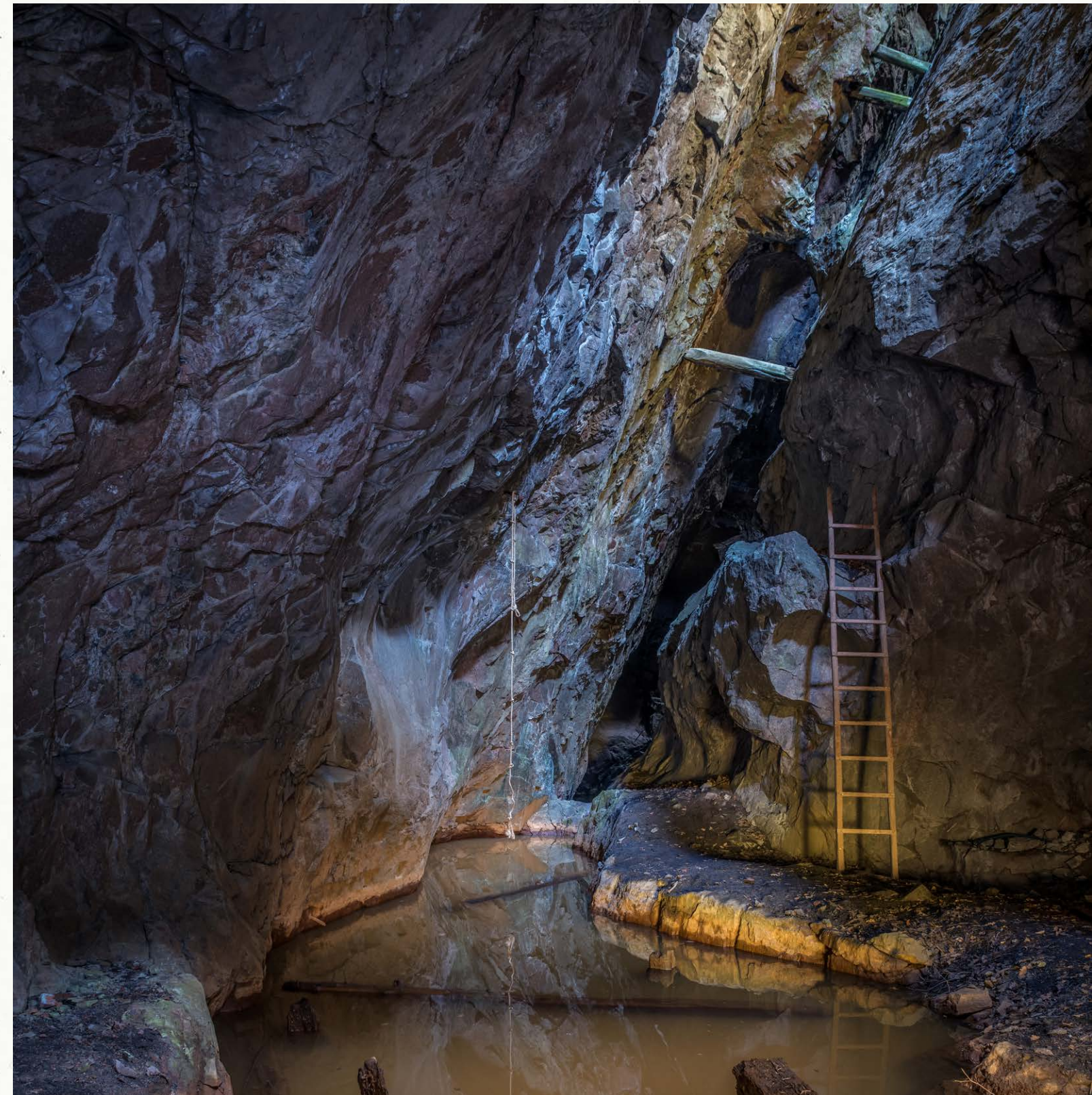
Mange av de gamle veiene har imponerende steinarbeider som det er viktig at man ivaretar.

Den største utfordringen er bruk av tungt utstyr i skogbruket. Gamle veier har ikke noe automatisk vern, og dette kan få uheldige konsekvenser når det kjøres ut tømmer fra tømmerdrifter. Med god planlegging vil man ofte klare å unngå konflikt, men da er det viktig at tilgjengelig informasjon finnes slik at de som planlegger driften har dette tilgjengelig fra start.

Nybygging av veier kan også være en utfordring, men her trengs det som regel godkjenning av kommunen. Dette gjør det mulig å kvalitetssikre i forhold til å ivareta kulturminnene.

Aktuelle tiltak:

- Registrere gamle ferdselsveier og steinkonstruksjoner i Askeladden, slik at disse i minst mulig grad kommer i konflikt med moderne skogsdrifter.

Solberggruva er i dag en del av Næs Jernverksmuseum, og her kan nye generasjoner lære å forstå fjellets hemmeligheter. (Foto: Næs Jernverksmuseum)

6. HANDLINGSPLAN

KULTURMINNER	TILTAK	TIDSROM	KOSTNAD/1000 KR
Jernverksmuseet	Videreføre dagens ordning	Kontinuerlig	605
Gammel bebyggelse i sentrum	Bidra til høyt kunnskapsnivå hos huseiere	Kontinuerlig	
	Gi byggesaksbehandlere god opplæring	Kontinuerlig	
	Bidra til god brannsikring gjennom tiltak og planer	Kontinuerlig	
	Vurdere om verneplanen i sentrum bør revideres	Ved rullering av planstrategi	
Furøya	Ferdigstille låven som kultur- og formidlingsarena	2021	1 500 (tot. kost)
	Videreføre arbeidet med ivaretagelse av bygningsmiljø og natur	Kontinuerlig	400
Uthavner/gammel bebyggelse langs sjøen	Bidra til høyt kunnskapsnivå hos huseiere	Kontinuerlig	
	Gi byggesaksbehandlere god opplæring	Kontinuerlig	
	Ta tilstrekkelig hensyn til gammel bebyggelse i kommuneplan og reguleringsplaner og byggesaker	Kontinuerlig	
	Lage reguleringsplan i Lyngør	2020-2021	300
Kirkene	Videreføre dagens praksis, men aktivt søke midler for å sikre fullfinansiering av viktige tiltak	Kontinuerlig	Mange millioner
Marine kulturminner og statlige eiendommer	Bidra til registrering av marine kulturminner	2020-2023	20
	Ta initiativ for å åpne flere statlige eiendommer med kulturhistorisk verdi for allmenheten	2020-2023	
Kulturminner langs vannveier	Bidra til registrering i Askeladden	2020-2023	
Kulturminner fra krigene	Synliggjøring og forklaring	2020-2023	20
	Få frem gamle løpegraver med mer i Smiheia	2020-2023	35
Landbrukets kulturminner	Veilede grunneiere som ønsker å renovere gamle bygninger	Kontinuerlig	
	Bidra til registrering i Askeladden	Ved behov	

KULTURMINNER	TILTAK	TIDSROM	KOSTNAD/1000 KR
Kulturminner under vann	Bidra til økt kunnskap om interessante funn, og synliggjøre de mest interessante	Ved behov	
Gruver	Bidra til registrering i Askeladden etter en konkret vurdering i hvert tilfelle	Ved behov	
	Synliggjøre gruvedriftshistorien på aktuelle steder med oppslagstavler eller lignende. (Forutsetter frivillig hjelp)	2020-2023	20
Ferdselsveier	Bidra til registrering i Askeladden	Ved behov	
Kommunale eiendommer	Spesialisere noen av vaktmesterne på gamle bygg	2020-2021	20
	Prioritere vedlikehold av verneverdige bygninger	Kontinuerlig	
Holt Skolemuseum	Bidra med nødvendig kompetanse for å få aktivitet knyttet til museet	Ved behov	
Stedsnavn	Innsamling av stedsnavn, og overføre disse til digitale kart	Ved behov	

I handlingsplanen er det satt opp som tiltak at vi ønsker flere kulturminner registrert i Askeladden. Det er en forutsetning at dette gjøres i samarbeid med frivillige lag og foreninger som kan sørge for innsamling av dataene, mens kommunen kan ta jobben med å få lagt det inn i Askeladden.

Kommunen har fått 116 000 kroner i tilskudd for å lage kulturminneplan. Kostnaden knyttet til registreringer av forskjellige kulturminner i kommunen tenkes dekket av disse midlene, som et bidrag til frivillige som ønsker å gjøre en innsats.

Foreløpig har kommunen ikke tilgang til å legge inn informasjon i Askeladden, men Fylkeskommunen jobber med et opplegg for å få dette til.

I handlingsplanen er det satt opp mange tiltak som skal gjøres kontinuerlig uten kostnader. En forventer da at dette dekkes gjennom ordinære driftsbudsjetter.

VEDLEGG 1. Noen årstall fra Tvedestrandts historie

1622	Første innbygger i Tvedestrand er registrert i mantallet. Navnet var Niels Tvedestrand.
1665	Baaseland Værk opprettes. Dette var forløperen til Næs Jernverk og lå midt i dagens golfbane.
1738	Masovnen på Næs bygges. Jernverksdriften flyttes fra Baaseland til Nes.
1739	Den første faste skole i distriktet ble stiftet på Næs Verk.
1799	Det etableres fast skole på Borøya.
1802	Andreas Faye født i Drammen dette året. Ble sogneprest og bestyrer av Holt Seminar fram til 1861.
1806	“Oksefjordens gjensidige assuranseforening” stiftes på Borøya.
1812	Slaget i Lyngør. Najaden senkes i Lyngørsundet av linjeskipet Dictator.
1812	Tvedestrandts første skole opprettes på Østerkleiv.
1812	Knud Knutsen blir født på Hesthag i Holt. Huset står i dag på museet i Arendal.
1814	Riksforsamlingen på Eidsvoll var representert med tre lokale representanter. Det var Jacob Aall og Thor Reiersen Lilleholt fra Holt og matros Even Thorsen fra Flosta.
1836	Tvedestrand får kjøpstadsprivilegier. Byen fikk da for første gang: “frihet til å inn- og utføre ved direkte handel på innen- og utenriks steder alle tillatte handelsvarer”.
1837	Jernbrua ved Fosstveit kom på plass. Den er støpt på Næs Jernverk og står fortsatt på samme stedet som den ble satt opp.
1837	Holts første kommunestyremøte avholdes på Næs under ledelse avkommunens første ordfører Jacob Aall.
1837	Tvedestrandts første ordfører Christian Holm innsettes.
1838	Tvedestrand får sin første offentlige landpost.
1838	Tvedestrand blir eget tollsted.
1839	Richard Wagner søker ly i Sandvika på Borøy og skriver der deler av operaen “Den Flygende Hollender”.
1839	Holt Seminar som er forløperen til Universitet i Agder blir etablert.
1840	Presten Andreas Faye stifter Holt Maadeholdsselskap. Paragraf 5 i vedtektene heter: “Aldrig give børn under 15 aar brændeviin uden naar det kan tjene til lægemiddel”.
1842	Næs Jernverk fikk egen sparebank. Denne opphørte allerede i 1878.
1845	Dette året var det registrert 91 hus i Tvedestrand.
1846	A.M. Feragen begynner som lærer i Holt.
1847	Arbeidet med Telemarksveien fra Fiane til Åmli startes. Veien ble ferdig i 1854.
1847	Det opparbeides vei til Bakkeskåt.
1852	Kommunestyret i Dypvåg og Flosta vedtar den 11. august at det: “Høiere almueskole besluttedes oprettet på Borøen”.
1852	Tvedestrandts Sparebank stiftes. Forløperen til det som i dag er Sparebanken Sør.
1853	Strykejernet bygges. Dagens eldste hus på Kjennsletta.
1856	Tvedestrandts første lege Fredrik Vogt flytter til byen.
1857	Tvedestrandts Telegrafstasjon opprettes. Bare to år etter landets første telegraflinje var anlagt.

1857	Veien opp Fjærkleivene var ferdigstilt. Dette var en del av hovedveinettet fra Tvedestrand via Fiane til Arendal. Veianlegget mellom Tvedestrand og Fiane var 4,9 km og kostet den gang kr 101.530,-.
1858	Tvedestrandts Turnforening stiftes. En av landets eldste turnforeninger. I dag en del av TT&IF.
1861	Tvedestrand Kirke bygges.
1865	Holt Landssøgn Brandforsikringsselskab stiftes. Senere har dette endret navn til Holt Brannkasse som igjen fusjonerte inn i Gjensidige i 1988.
1865	Tvedestrandts første apotek åpner.
1865	Tvedestrand Dampskipsselskap stiftes.
1866	Dampbåten “KVIK” settes i rute i Tvedestrandsfjorden.
1867	Tvedestrand skole er ferdig og tas i bruk av forventningsfulle elever. Det er den samme skolen vi fremdeles bruker i påvente av en ny.
1872	Tvedestrandsposten grunnlegges av Arne Garborg. Samtidig ble det startet trykkeri. Begge holdt til i det gamle skolehuset på Østerkleiv.
1874	Tvedestrand Samlag stiftes. Dette var et selskap som hadde eneretten til å handle med spirituosa i en kommune. Nedlagt i 1910. Overskudd ble utbetalt til lokale gode formål. Totalt i de årene samlaget holdt på ble det utbetalt kr 300.000,- som var veldig mye penger dengang. Det ble også avsatt mye midler til “Legatet for Tvedestrand Bys vel”.
1879	Lyngør fyr kommer i drift.
1882	RIVAL settes i rutetrafikk i Tvedestrandsfjorden.
1891	Tvedestrand handelsstands forening stiftes med Mads Henrik Smith som foreningens første formann.
1898	Møkkalasset fyr er ferdigbygd.
1904	Skiklubben FRAM stiftes. Forløperen til Holt Idrettsforening.
1908	Aktieselskapet Fostvedt Træsliperi starter opp virksomhet på Fosstveit og driften varer fram til 1970 med noen små avbrudd.
1923	Kronprins OLAV hopper i Hovedlandsrennet i Songebakken. Han fikk en fin 4. plass i yngste klasse.
1934	Solfjelds Møbelfabrikk starter og er fremdeles en aktiv bedrift i Tvedestrand.
1936	Tvedestrand Mannskor ble stiftet i forbindelse med byens 100 års jubileum.
1945	I februar og mars dette året ble to britiske forsyningsfly skutt ned. Et over Langang og et ved Hegland.
1960	Kommunene Holt, Dypvåg og Tvedestrand slås sammen til en storkommune.
1967	Lyngmyr Ungdomsskole er ferdig som ny skole i Tvedestrand. Skolens første styrer (rektor) var Kjell Haugmoen.
1991	Lyngør blir kåret til Europas best bevarte tettsted.

VEDLEGG 2. Liste over områder avsatt til "Hensynsone Bevaring Kulturmiljø", områder regulert til bevaring og fredete bygninger.

STED	LOKALITET
Lyngør	Lyngør
Askerøya	Askerøybukta
Askerøya	Østegård
Sandøya	Sandøykilen/Sandbukta
Sandøya	Klåholmen
Sandøya	Haven
Sandøya	Hauketangen
Sandøya	Kilen
Borøya	Borøykilen
Borøya	Sandvika, Sia og Dyng
Eidbo	Eidbo
Sagesund	Eidbostranda
Sentrum	Sentrum
Sentrum	Tangen gård

Regulerte områder til bevaring

- Tvedestrand sentrum
- Askerøybukta
- Lyngør

Liste over vernede bygninger

- Eldborg på Borøya. Gnr 76 bnr 2
- Furøya, 10 bygninger
- Dypvågstranda, gnr 88 bnr 16
- Jernverksmuseet, 3 bygninger
- A/S Jacob Aall & Søn, 10 bygninger
- Holt prestegård
- Angelstad gård, gnr 55 bnr 15
- Borøy tollstasjon
- Holt kirke
- Dypvåg kirke

Foto: Atle Goutbeek

TVEDESTRAND
KOMMUNE

